

УЧАСТЬ Д. МАНУЇЛЬСЬКОГО У СТВОРЕННІ ООН

Досліджено встановлення правосуб'єктності УРСР, участь Д. Мануїльського у Сан-Франциській конференції і його роль у роботі над створенням ООН, внесок УРСР у розробку Статуту ООН і початки її діяльності в Організації.

In this article there is an information about establishment of legal personality setting of the Ukrainian S.S.R. and D.Manuilskiy participation at San-Franciscko conference and his importance in creation of U.N.O., his significantly contribution in Ukrainian S.S.R. with U.N.O statute development and beginning activity at U.N.O.

Постать Д. Мануїльського є достатньо цікавою для історичної науки, оскільки його багаторічна діяльність і донині не знайшла в незалежній Україні комплексного та об'єктивного дослідження. У Центральному державному архіві вищих органів влади України зберігається основна частина особистого архіву Д. Мануїльського, отримана в МЗС УРСР 19 березня 1976 р. Фонд було доповнено матеріалами, які передав до архіву син Мануїльського – Володимир Дмитрович (14 листопада 1977). Матеріали фонду архіву містять факти про життя і діяльність Мануїльського за період 1883–1959 рр., у тому числі й дипломатичну діяльність. Участь Д. Мануїльського у створенні ООН у радянській історіографії згадувалася Б. Зав'яловим, який у 1963 р. видає біографічну працю "Дмитро Захарович Мануїльський", де вперше подаються уривки і зміст спогадів Д. Мануїльського, записаних його дружиною Варварою Платонівною та низка документів з особистого архіву Мануїльського. У 70–80-х рр. тему Зав'ялова продовжує Л. Суярко, посилаючись уже на вищезгадану працю, але крім біографічного нарису, виділяє окремі аспекти діяльності Д. Мануїльського, у тому числі й дипломатичну діяльність. У сучасній історичній науці не існує дослідження, яке б повністю було присвячене дипломатичній діяльності Д. Мануїльського, натомість існує ряд статей у періодичних виданнях [3; 4] та ін. У 1996 р. виходить праця Д. Табачника з біографіями керівників зовнішньополітичних відомств України з 1917 по 1996 рр., де знаходиться інформація і про дипломатичну діяльність Д. Мануїльського. У 2004 р. цю працю було перевидано з доповненнями і додаванням архівних даних.

Участь УРСР у створенні ООН стала можливим після того, як 5 лютого 1944 р. на Політбюро ЦК КП(б)У було розглянуто питання про утворення Народного Комісаріату закордонних справ (НКЗС) України. 14 березня 1944 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Закон "Про утворення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР". УРСР, як і кожна союзна республіка, отримала тепер можливість здійснювати міжнародну правосуб'єктність у двох формах: 1) безпосередньо за допомогою своїх власних органів державної влади й управління; 2) через посередництво і за допомогою державних і виконавчих органів Союзу РСР [1].

Особливо важливою серед них була безпосередня участь українського наркома у створенні ООН.

Ініціаторами створення організації були провідні держави антигітлерівської коаліції – СРСР, США, Велика Британія. Питання про заснування нової організації з підтримання миру і міжнародної безпеки замість Ліги Націй обговорювалося цими державами неодноразово. Створенню ООН передували Вашингтонська декларація 26 держав прийнята 1 січня 1942 р., Московська декларація Міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Китаю (1943), Тегеранська декларація глав урядів СРСР, США і Великої Британії (1943), пропозиції конференції в Думбартон-Оксі, а також рішення Кримської конференції (1945).

Ще у 1944 р. уряд СРСР висунув пропозицію про включення до числа членів майбутньої Організації Об'єднаних Націй усі 16 радянських республік. Пропозиція зустріла категоричні заперечення з боку західних держав,

особливо США. Попереднє обговорення засвідчило, що умов для реалізації такої ідеї ще не було, тому в Ялті радянська делегація запропонувала включити до міжнародної організації УРСР і БРСР поряд з членством Союзу в цілому. Делегація СРСР на пленарному засіданні Ялтинської конференції 7 лютого 1945 р. обумовлювала цю пропозицію конституційними змінами, згідно з якими радянські союзні республіки дістали широкі права в зовнішніх відносинах. Проти цього виступила американська делегація на чолі з Ф. Рузвельтом. Президент США заявив, що Конституція СРСР не дає можливості радянським республікам контролювати свою власну зовнішню політику. Коли його ознайомили зі змінами в Конституції СРСР, президент США погодився з майбутньою участю УРСР і БРСР в ООН лише після її створення.

Радянська делегація в Ялті, обгрунтовуючи необхідність прийняття до ООН УРСР і БРСР, підкреслювала, що обидві республіки належать до найбільших союзних республік, що вони зазнали найтяжчих втрат у війні, а їх внесок у розгром нацизму більший за внесок багатьох інших країн – членів антигітлерівської коаліції. Радянська делегація наполягала, щоб питання про включення УРСР і БРСР у міжнародну організацію не відкладалося, і було прийнято рішення запросити їх на установчу конференцію організації. Американська та британська делегації були змушені від імені своїх урядів дати обіцянку, що США і Велика Британія підтримають радянську вимогу про включення УРСР і БРСР до засновників ООН.

Установча конференція ООН відкрилася у Сан-Франциско (США) 25 квітня 1945 р. На першому її засіданні радянська делегація рішуче поставила питання про запрошення представників УРСР і БРСР. Наступного дня надійшли звернення урядів УРСР і БРСР, які висловлювали бажання взяти участь у роботі конференції. 30 квітня 1945 р. Виконавчий Комітет конференції рекомендував запросити делегації обох республік до Сан-Франциско.

Саме Д. Мануїльський очолював делегацію УРСР на конференції у Сан-Франциско, яка проходила з 25 квітня по 26 червня 1945 р. Повноваження на представництво Радянської України він отримав від Верховної Ради УРСР, що надало його роботі на конференції необхідної міжнародно-правової легітимності. Підготвою до конференції безпосередньо керував Д. Мануїльський. Він велику увагу приділяв добору членів делегації, яка вперше за десятиліття, що минули, мала представляти Україну на світовому форумі. Текст повноваження було складено самим Д. Мануїльським у повній відповідності зі стандартами міжнародних дипломатичних документів:

"Президія Верховної Ради УРСР оголошує, що вона цим уповноважує Урядову делегацію у складі:

Глави делегації – Дмитра Захаровича Мануїльського – заступника Голови Ради Народних Комісарів і Народного Комісара закордонних справ Української РСР і членів делегації; Івана Семеновича Сеніна – заступника Голови Ради Народних Комісарів Української РСР; академіка Олександра Володимировича Палладіна – віцепрезидента Академії наук УРСР; ректора Київського університету ім. Тараса Шевченка професора Володимира Гавриловича Бондарчука; професора Петра Степановича Погрібняка; директора Інституту історії АН УРСР професора Миколу Неоновича Петровського для

участі в роботі конференції Об'єднаних націй в Сан-Франциско (США) з вироблення Статуту Загальної Міжнародної Організації миру і безпеки і для підписання остаточного тексту цього Статуту, прийнятого учасниками конференції" [6].

О 9 год. ранку 1 травня 1945 р. военний "дуглас" разом з українською делегацією на борту із Києва взяв курс на схід: через Москву, Омськ, Новосибірськ, Красноярськ, Якутськ – на Аляску. На американській військовій базі Гамільтон Філд у Канаді українській делегації було надано належний прийом. Д. Мануїльський оглянув почесну варту.

У США він очолив перший комітет конференції, що мав підготувати текст преамбули та перший розділ Статуту "Цілі і принципи". В інших комісіях плідно працювали І. Сенін, О. Палладін, В. Бондарчук, П. Погрібняк, М. Петровський.

У США Д. Мануїльський активно контактував з іноземними журналістами, пояснюючи їм позицію СРСР на міжнародній арені. Наслідком цього стала поява про нього кількох позитивних матеріалів в американській пресі, яка досить високо оцінила діяльність радянського дипломата. Одна з американських газет назвала його "несподіванкою" Сан-Франциско, відзначивши, що за рівнем дипломатичної майстерності він не поступався М. Литвинову [3, с. 77]. Увагу привернула прес-конференція Д. Мануїльського 22 травня 1945 р. У своїй заяві та відповідях на запитання журналістів він зупинився на основних напрямках зовнішньої політики України. Зокрема, говорячи про визнання України державами світу, він заявив про готовність українського уряду обмінятися дипломатичними та консульськими представниками з будь-якою країною.

Нарком закордонних справ УРСР брав активну участь у виробленні радянської позиції у переговорному процесі. Практично всі ключові питання дій радянської делегації обговорювалися за безпосередньої участі Д. Мануїльського. Проводилися численні зустрічі із громадськістю, офіційні прес-конференції, ділові засідання комісій і комітетів, дипломатичні прийоми й обіди, і скрізь свою активність виявляв Д. Мануїльський. Письменник, перекладач з німецької мови Микола Дятленко (під Сталінградом він був перекладачем на переговорах з фельдмаршалом Паулюсом), який працював при Д. Мануїльському в МЗС, згадує: "Ніколи не міг зрозуміти, відпочивав Мануїльський коли-небудь чи ні. Можливо, тільки тоді, коли лікарі остаточно переводили його на бюлетень..." [4, с. 17]. Академік та літературознавець Леонід Миколайович Новиченко, який виконував у делегації обов'язки спеціального кореспондента газети "Радянська Україна" зазначав: "В Сан-Франциско особистість Мануїльського, його обширні, енциклопедичні знання, шарм, любов до гумору, наклали особливий відбиток на діяльність української делегації. Завдяки вмілому і тактичному керівництву Д. Мануїльського Перший комітет завершив роботу першим" [5, с. 17]. До коментарів про роботу першого комітету приєднується й О. Палладін: "Тільки надзвичайно розумне, тактовне, часом суворе, що не завжди подобалося делегатам своєю принциповістю та суворістю, керівництво роботою комітету з боку голови дало можливість комітету перебороти перешкоди, а іноді й відверте бажання деяких делегатів затягнути роботу комітету, та успішно довести її до кінця" [3, с. 77]. Дмитро Захарович запропонував такий зручний і чіткий регламент засідань, що згодом його було прийнято в усіх комітетах.

Д. Мануїльський, перебуваючи в США, також цікавився видатними американськими дипломатами. Про це свідчить лист з Держдепартаменту США Джона Мельбі: "Шановний пан Мануїльський, незважаючи на те, що вже збіг час, я все ж таки не забув Вашої розмови в аеропорту Сан-Франциско про Беняміна Франкліна як дипломата. Я вважаю, що Ви зацікавитесь біографією

Франкліна, написану Феєм, яку я Вам надсилаю...На жаль, я не зміг знайти жодної книги, в якій би було описане його життя як дипломата [7]".

Перша із зазначених поправок стосувалася права на працю. Українська делегація внесла цю пропозицію 14 травня 1945 р. Друга – до розділу IV ст. 3 Статуту ООН від 6 червня 1945 р. – свідчила, що ця стаття не "встановлює жодних обмежень прав чоловік і жінок бути обраними" до будь-яких органів як міжнародних організацій, так і урядових структур [2]. Текст із цією поправкою повністю без будь-яких змін увійшов до Статуту ООН як ст. 8. Наступну поправку було зроблено до пропозиції США про процедуру голосування. Слід зазначити, що США наполягали проводити голосування в ООН за схемою "простотої більшості", а українська делегація, як і радянська в цілому, виступила з варіантом проведення голосування більшістю двох третин голосів (17 червня 1945 р.).

Заступника Голови Раднаркому і Народного комісара закордонних справ Д. Мануїльського було обрано головою Комісії Першого комітету, який видав найважливішими питаннями Статуту, – мав підготувати текст преамбули та першого розділу – "Цілі і принципи". І. Сенін увійшов до комітету, що розробляв положення про Раду Безпеки ООН. О. Палладін взяв участь у роботі комітету, що розглядав питання членства держав в ООН. В. Бондарчук і М. Петровський стали членами комітетів, які визначали повноваження Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради. П. Погрібняк працював у комітеті з розробки положень про міжнародний суд.

З 25 квітня до червня 1945 р. у Сан-Франциско працювала установча конференція ООН, у якій взяли участь 50 країн світу. На порядку денному було одне питання – підготовка Статуту ООН. Учасники конференції внесли чимало сторінок доповнень і поправок (майже 500 сторінок). У прийнятій Першим комітетом преамбулі Статуту зазначалося, що головною метою ООН є врятування людства від лиха війни. Усі держави, говорилося у Статуті, зобов'язуються розв'язувати всі конфлікти мирним шляхом, утримуватися від застосування сили, поважати територіальну недоторканість, внутрішню і зовнішню незалежність, тобто суверенітет усіх країн.

Делегація УРСР підтримала пропозицію делегації США щодо назви організації – Об'єднаних Націй, яку дав їй президент США Ф. Рузвельт. Саме Д. Мануїльський заявив представникам світової преси про те, що очолюваний ним комітет одностайно, під оплески учасників конференції офіційно прийняв термін "Об'єднані нації", як назву нової всесвітньої організації. Цю назву було запропоновано свого часу Франкліном Делано Рузвельтом. За словами Д. Мануїльського, українська делегація вважала, що термін *Об'єднані нації* своєю суттю зв'язаний з боротьбою за певні принципи, за які повинна боротися нова організація. "Наша українська делегація активно сприяє успішній конференції, успішній створення організації безпеки..., – інформує світову громадськість Дмитро Захарович. – Ми маємо право пишатися тим, що перші кроки нашої української держави на міжнародній арені присвячені справі миру" [9, с. 97].

У прийнятому тексті Статуту ООН було враховано більш як 1200 зроблених українською делегацією поправок до першого узгодженого проекту. Деякі з них безпосередньо розроблялися Д. Мануїльським.

На Сан-Франциській конференції радянська дипломатія протистояла англо-американській. Одним із основних питань протистояння були роль і підлеглість Ради Безпеки. США та Велика Британія наполягали на її підлеглості Генеральній Асамблеї. Радянська делегація виступила проти цієї пропозиції, що фактично віддавала повний контроль над ООН західним державам. Після напружених переговорів за участі делегації УРСР Радянському Союзу вдалося блокувати цю небезпечну

для нього пропозицію. Іншим надзвичайно гострим питанням стала проблема одноголосності великих держав в ООН, що також зачіпало інтереси СРСР. Після смерті Франкліна Рузвельта, який підтримував принцип одноголосності, Гаррі Трумен та Уїнстон Черчилль намагалися відійти від узгодженої із Й. Сталіним позиції. Вони використовували для цього делегації британських домініонів, що виступили з "власними" пропозиціями. Д. Мануїльський був найактивнішим у дискусіях щодо згаданої проблеми, і внаслідок цього зазначений принцип було закріплено у статті 27 Статуту ООН. Ця стаття не дає можливості використання ООН для прийняття рішень, спрямованих проти миру і безпеки, її значення на сучасному етапі є не меншим, ніж у 1945 р.

Д. Мануїльський брав участь і в обговоренні "колоніального" питання. У подальшому одним із найвагоміших наслідків конференції став злам старої Версальської системи розподілу колоній, що відкрило десяткам народів світу шлях до незалежності.

У польському питанні позиції Д. Мануїльського займають також вагомe місце. Він опікувався ними ще в інформаційному відділі ЦК ВКП(б). США та Велика Британія виступили проти участі прокомуністичного уряду цієї країни у конференції, посилаючись на те, що він не є легітимним у міжнародно-правовому відношенні. Д. Мануїльський приділяв згаданій проблемі особливу увагу, й остаточно радянська позиція була сформульована з урахуванням його пропозицій. СРСР відмовився від ультимативної вимоги щодо участі польської делегації, а в обмін на цю поступку керівники американської та британської делегації погодилися вважати де-юре Польшу державою-засновницею ООН та залишити у прийнятному Статуті ООН місце для підписання її представника.

Слід зазначити, що українська делегація активно використовувала своє перебування в ООН для ознайомлення американської громадськості з Україною та її проблемами. На одній із таких зустрічей з американцями (28 травня 1945) Д. Мануїльський говорив: "Кров, пролита нашими народами і вашим народом за справедливу справу, зміцнює нашу спільну дружбу з вами. Єдність наших народів повинна зберегтися і після війни. Українській РСР потрібно багато машин для відбудови її господарства. Америка не хоче мати безробітних після війни, і це створює здорові основи для нашої економічної співпраці" [5, с. 5].

Під час перебування у США українська делегація встановила наукові зв'язки з ученими США і Канади: біохіміками, істориками, геологами, з Американсько-російським інститутом, а також з українською діаспорою. Привітальні листи та телеграми йшли протягом усього перебування делегації в Сполучених Штатах. Українці з діаспори щиро вітали своїх співвітчизників з перемогою над нацизмом, появою України на міжнародній арені як члена – засновника ООН. Деякі привітання містили конкретні пропозиції допомоги. Українські делегати відвідали Стенфордський та Каліфорнійський університети, інші установи та організації, де вивчали досвід своїх американських колег, виступали з доповідями про стан науки й культури в Україні, про її участь у війні та повоєнну відбудову. Ця діяльність мала на меті розгортання мирної співпраці. Перспективи такого співробітництва влучно окреслив Д. Мануїльський на зустрічі з діячами Американсько-Російського інституту: "Тепер, коли війна в Європі закінчилася й гітлерівці кінчають життя самогубством, кожна людина має можливість дихати на повні легені на землі. Зараз треба подумати про відтворення культурних зв'язків між народами. Так давайте ж будемо спільно працювати на користь людської культури" [3, с. 78].

У Сан-Франциско слухачів вражала ерудиція українського наркомата, його красномовність. Свідомо пова-

ги до глави делегації України, визнанням його плідної роботи на конференції було, зокрема, те, що виконуючий обов'язки державного секретаря США Е. Стеттінюс персонально запросив Д. Мануїльського взяти участь 25 червня 1945 р. в церемонії зустрічі Г. Трумена й обіцяв особисто відрекомендувати українського наркомата американському президенту [3, с. 78].

Таким чином, хоча вихід України на міжнародну арену відбувся вольовим порядком і мав на меті утилітарні цілі – посилити вплив СРСР у міжнародних справах, – цей процес, безумовно, спирався на історичні традиції українського народу і на об'єктивно зумовлену базу (мається на увазі воєнно-стратегічний, геополітичний, економічний, демографічний, історико-культурний і духовний фактори), яка сформувалася у переломний воєнний період. Під час другої світової війни постановою Верховної Ради СРСР від 1 лютого 1944 р. до Конституції СРСР було внесено зміни, згідно з якими в урядах радянських республік з'явилися союзно-республіканські наркомати (пізніше – міністерства) закордонних і військових справ. Таким чином, радянські республіки отримали конституційне право мати дипломатичні відносини із закордоном, які, однак, залишалися лише деклараціями. Разом з тим, УРСР отримала юридичні підстави для вступу до ООН, брала участь у створенні Статуту ООН, який і донині є основою всієї сучасної системи міжнародного права. Д. Мануїльський у Сан-Франциско виявив великі дипломатичні здібності, для яких межі республіканського наркомату закордонних справ були, звичайно, дуже вузькими. "Наша українська делегація активно сприяє успіхові конференції, успіхові створення організації безпеки... – інформував світову громадськість Дмитро Захарович. Ми маємо право пишатися тим, що перші кроки нашої української держави на міжнародній арені присвячені справі миру" [5, с. 78].

Під час і після закінчення роботи конференції в Сан-Франциско, преса багатьох країн і преса Української РСР часто згадувала прізвище Д. Мануїльського. "Голова нашої делегації, – писав кореспондент газети "Радянська Україна" Леонід Новиченко з Сан-Франциско, – один з найбільш яскравих діячів, що перебувають зараз у Сан-Франциско" [5, с. 79].

Діяльність Д. Мануїльського в ООН була особливо активною. У НКЗС Д. Мануїльський проводив сталінський зовнішньополітичний курс і досягав, навіть з українськими обмеженнями республіканськими можливостями, великих успіхів. На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН його було обрано головою Першого комітету, який працював над підготовкою преамбули та першого розділу Статуту ООН. Це була найважливіша установа Асамблеї, до компетенції якої входили політичні питання, питання безпеки, регулювання озброєнь тощо. Пізніше він очолював делегації УРСР на II, III та IV сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Однак найбільше значення мала робота Д. Мануїльського в Раді Безпеки ООН, де він виступав з індонезійського та грецького питань, що стали ареною протиставлення східного й західного військово-політичних блоків. Д. Мануїльський був досить відомий у дипломатичних колах. Він відзначався високою загальною культурою, послідовністю та принциповістю в політиці післявоєнного влаштування світу.

1. Василенко В.А. Про міжнародну правосуб'єктність Української РСР // Проблеми правознавства. – К., 1967. – Вип. 6. – С. 163. 2. В інтересах миру і дружби між народами. Міжнародно-правова діяльність Української РСР. 1945–1972. Док. і комент. – К., 1974. – С. 40. 3. Куц О.Р. На конференції в Сан-Франциско // Політика і час. – 1995. – № 4. – С. 77. 4. Мальшевський І. Підпис під уставом ООН // Зеркало неділи. – 2000. – № 25. – С. 17. 5. Суярко Л.О. Дмитро Захарович Мануїльський (1883–1959). – К., 1979. – С. 97. 6. Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. – К., 2004. – С. 503. 7. ЦДАВО України. – Ф. 4669, оп. 1, спр. 101, арк. 21.